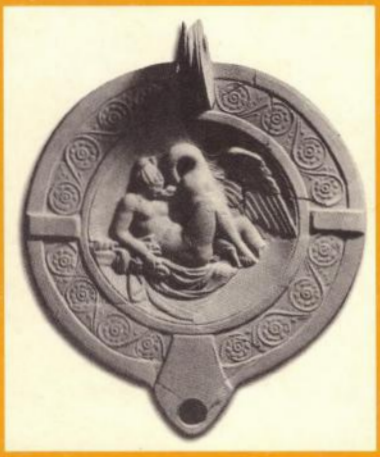
ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

SEDEF ÇOKAY

ANTİKÇAĞDA AYDINLATMA ARAÇLARI

İKİNCİ BASKI

ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI: 10

Gözden geçirilmiş 2. baskı

ISBN
975-807-018-5

YAPIM & DAĞITIM
ege yayınları
Tel: 0 (212) 249 05 20 - 629 07 10

Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
34459 İstanbul

İstanbul - 2000

İÇİNDEKİLER

Önsöz VII

Antik Çağda Aydınlatma Araçları 1

I. Meşale 2

II. Mum 6

III. Kandil 8
- Yunan Öncesi 8
- Yunan ve Roma 9
- Kandilin Bölümleri 12
- Kandil Yapım Teknikleri 13
- Kullanılan Malzeme - Yakıt ve Fitil 17
- Kandiller Üzerindeki Bezeme ve Yazıtlar 18
- Kandil Endüstrisi 22
- Günlük Hayatta Kandil Kullanımı 23

IV. Candelabrum 27

V. Lykhnoukhoi 29

VI. Laterna 31

Kaynakça 34

ÖNSÖZ

Geçmişten bugüne, insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından olan aydınlanma ihtiyacı, çeşitli araçlar yardımıyla karşılanmıştır. Elinizdeki bu kitapçık, daha önce yüksek lisans tezimin konusunu da kısmen oluşturan "Antik Çağ'da Aydınlatma Araçları"nı içermektedir. Çalışmanın ağırlığını, Grek ve Roma Dönemlerindeki aydınlatma araçları oluşturmaktadır. Böylesi geniş kapsamlı bir konunun incelenmesi sırasında bazı ayrıntılara girilmemiş ve genel bilgiler verilmiştir.

Bu konuda beni yönlendiren Sayın Hocam Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu'na, kitapçığı Enstitü'nün faaliyet programına dahil eden Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Ali Dinçol ve Doç. Dr. Oğuz Tekin'e, metni okuyup gerekli düzeltmeleri yapan Yrd. Doç. Dr. İnci Delemen, Ar. Gör. Çiğdem Menzilcioğlu ve Ar. Gör. Nalan Fırat ile, yayınlanmasını sağlayan Ege Yayınları'na teşekkürü bir borç bilirim.

Okuyuculara yararlı olması dileğiyle.

Sedef Çokay

Antik Çağda Aydınlatma Araçları

Yunan kentlerinde, halka açık yapılara önem verilmesine karşın, halkın oturduğu konutlar ise daima ikinci planda kalmıştır. Aralarındaki bu farklılığa rağmen her ikisinde de ortak olarak göz önünde bulundurulan nokta, bireyin mutluğunu sağlayacak koşulların öne çıkarılmasıdır. Nitekim, dış görünüşleriyle kaba olan konutlar, iç yapılarıyla ilginç kılınmaya çalışılmıştır.

Eve giren ışığın olabildiğince fazla olması istenmiş ve bunun sağlanması için evlerin yönleri güneşe göre ayarlanmıştır. Doğu yönün sabahları ısındığı, batı yönün ise öğleden sonra güneşine uygun olduğu gözlemlenmiştir. Evin girişi güneye yöneltilerek, yazın ön bölümün gölge olması, kışın ise eğimli güneş ışınlarının, evin içine kadar girebilmesi sağlanmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte, aydınlığın daha çok olması için pencerelere ihtiyaç duyulmuştur.

İlk pencerelerin Tunç Çağı'nda görüldüğü söylenmektedir. Boğazköy ve bazı höyüklerde, saydam taşlardan yapılmış, eşkenar dörtgen biçimli parçalar ele geçmiştir. Bunlar ve bazı yazıtlar, ahşap kasalara, ışık geçiren hayvan bağırsağı gerilmesi yoluyla yapılan pencerelerin var olduğunu düşünmemize neden olabilir. Kuşkusuz bu varsayımın kanıtlanması oldukça zordur. Bu dönemden bir süre sonra Yunanlılar, oda içini aydınlatmak için pencerelerde cam kullanmaya başlamışlardır.

Hangi devirde olursa olsun, insanlar ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli çözüm yolları arayışı içine girmişlerdir. Doğal aydınlatmanın yanı sıra yapay aydınlatmaya da ihtiyaç duymuşlardır. İnsanoğlu, ateşle karşılaştığı ilk andan bu yana ondan çeşitli biçimlerde yararlanma yoluna gitmiştir. Ateşle ısınabileceğini, yemeğini pişirebileceğini, vahşi hayvanlardan ve belki kötü ruhlardan korunabileceğini ve hatta gecelerini aydın-

latabileceğini öğrenmiştir. Sonra da ateşi kontrol altına almaya ve yanında taşımaya çalışmış, bunun bir sonucu olarak da, konumuzu oluşturan, aydınlatma araçları doğmuştur.

Meşale, karşımıza çıkan ilk aydınlatma aracıdır. Onu kandil ve mum izler. Bu araçlardan sonra, kullanımın kolaylaştırılması yoluna gidilmiş, böylece *laterni*ler gibi günlük, ya da *lykhnouhoi* gibi lüks olarak tanımlayabileceğimiz tipler ortaya çıkmıştır.

Aydınlatma araçlarından her birinin ortaya çıkışı, geçirdiği evreler, yapılışı ve günlük hayatta kullanımının belirlenmesi, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

I. Meşale

Tarihsel gelişim içinde, aydınlatma araçlarının da, ihtiyaçlar doğrultusunda, gözlem ve deneylerle, yani deneme yanılma yöntemiyle geliştiği düşünülebilir. Böylece en basit aydınlatma aracı olarak, meşaleler karşımıza çıkar.

Meşalenin, Eski Çağ Ön Asya dünyasında önce Mısır, ardından Assur uygarlığında kullanıldığı bilinmektedir. Antik Dönem öncesindeki bu uygarlıklarda meşale, reçine, katran gibi yanıcı sıvıların içine batırılmış saz veya asma dallarından elde edilirdi.

Antik Yunan'da ise ocak alevi, en eski yapay ışık kaynağı olarak karşımıza çıkar. Hermes, Odysseus'u kurtarmak için Kalypso'nun adasına geldiğinde onu bir mağara içinde ocak karşısında otururken bulur[1]. Bu kullanım, ısınma amaçlı olduğu kadar, aydınlatma amaçlı da olmalıdır.

Antik Çağ'da Yunanistan'da meşale yapımı için, kuru ağaç ve tahta parçaları ile saz ve asma kabukları kullanılırdı ve yapıldıkları malzeme ile yapılışlarına göre de farklı isimler verilirdi. Homeros zamanında odaları aydınlatmak için, uzun kazık-

1 Hom.Od. V, 263 vd.

lar üzerine sabitlenmiş, kuru ağaç ve tahta parçaları ile beslenen araçlar kullanılıyordu ve bunlara "*lampteres*" deniyordu[2] (Resim 1, a-f).

Sazdan yapılan meşaleler ise, kabuklu sazların, yağın içine batırılması yoluyla elde edilirdi. Böylelikle yağın, sazları bir kabuk gibi sarması sağlanır ve bir ip ya da keten yardımıyla bağlanarak, dağılmaları engellenirdi. "*helane*"[3] olarak da adlandırı-

Resim 1

2 Guhl-Kohner 1991, s. 158.

3 Athen. XV, 700-701.

lan bu tip meşaleler için Homeros, "*detai*" kelimesini kullanmıştır[4]. Çam meşalelerin kullanımları da Antik Çağ'a kadar gider. Bunlar, reçineli kıymıkların, dikkatle kesilerek kurutulması ve yanıcı malzemeyle birlikte bir sopaya bağlanmasından oluşurdu. Aydınlatma güçleri yanıcı malzemelerin eklenmesiyle arttırılırdı.

Antik Çağ'da asma kabuklarından yapılan ve "*lophnis*" adı verilen meşalelerin de kullanıldığını biliyoruz[5]. "*Phanos*" olarak adlandırılan başka bir türde, meşaleye metal veya kilden yapılmış kutular eklenirdi. Bunlar yukarı veya aşağı çevrilmiş bir tür tabağın içine konulur, böylece yanmış kömür artıkları ve damlayan yağ, bu tabakta toplanırdı. Araç, uzun bir sopa eklemek suretiyle taşınabilirdi (Resim 1, g- h). Amphipolis kenti sikkelerinde bu tip taşıyıcılara ait örnekler görülebilir (Resim 1, ı).

Resim 2

Meşale kullanımı hakkındaki bilgiler, vazo ve duvar resimleri ile antik kaynaklardan edinilmektedir. Bunlardan Antik Çağ'da Yunanistan'da meşalelerin aydınlatma amacının dışında bazı şenliklerde de kullanıldığını, günümüzdeki bayrak yarışına benzer meşale yarışmalarının yapıldığını öğreniyoruz (Resim 2).

Meşalenin, Demeter ve Persephone için düzenlenen Eleusis törenlerinde de kullanılması, dinsel bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bu törenleri ifade eden vazo resimlerinde meşaleler birbirlerine bağlı yağla ovulmuş fidanlar biçiminde betimlenmiştir.

---

4 Hom. İl. XI, 554; XVII, 663. Detai, birlikte bağlanmış anlamında.

5 Athen. XV, 700- 701.

Yunan mitolojisinde, Demeter ve Persephone gibi kimi tanrıların, meşaleyi bir atribü olarak kullandıklarını gösteren betimlerin yanı sıra Artemis ve Hekate'nin saldırı amaçlı olarak kullandıklarını gösterenler de vardır. Tapınaklarda da meşale kullanıldığı, ancak yağın akması sebebiyle bunun tehlikeli olduğu ve antik çağda birçok tapınağın meşaleden akan yağlar sebebiyle yandığı bilinmektedir[6].

Meşaleler, haberleşmede de kullanılmışlardır. Troia'nın düşmesi veya Mykale savaşındaki gelişmeler ile ilgili haberler, hızlı bir biçimde burundan buruna meşaleler yoluyla gönderilmiştir.

Yunan dünyasında, önceleri sadece bayramlarda ve törenlerde meşalelerle aydınlatılan agora ve caddeler, daha sonraları sürekli aydınlatılmaya başlandı. Geceleri caddelerin sürekli olarak aydınlatılması Ammimanus Marcellinus'un da belirttiği gibi, ilk kez Antiokheia'da gerçekleşmiştir[7].

Roma İmparatorluk Çağı'nda ise, özellikle Caligula, Nero ve Domitianus dönemlerinde gece düzenlenen şenliklerde meşale yarışmalarının yapıldığı bilinmektedir. İlk kez meşale ile yapılan çeşitli ışık oyunları Domitianus döneminde düzenlenmiştir. Aynı dönemde, gladyatör oyunları da gece, meşale ışığında yapılmaktaydı.

Meşaleler, savaş hilesi olarak da kullanılmıştır. Ammianus Marcellinus, Persler'e karşı uygulanan bir taktikten bahsederken, bir ev hayvanının sırtına bağlanmış meşaleyle Persler'i yanılttıklarını, böylece etraflarını kolayca sardıklarını söyler[8].

---

6 Thukydides'in bildirdiğine göre, Argos Hera Tapınağı bu sebeple yanmıştır. "... aynı yazda da Argos'taki Hera Tapınağı yanıp, kül oldu. Rahip Chrysis, yanan bir meşaleyi çelenklerin yanına koymuş ve sonra uyumaya gitmiş. Bunun için o alev almış ve o uyanmadan önce yanmış. " Thuc. IV, CXXXII, 2.

7 Antiokheia'da ilk cadde aydınlatması olsılıkla M.S. 350 civarında gerçekleşmiştir. Forbes 1958, s.166.

8 Amm. XVIII, 6, 15.

Ayrıca, Roma Döneminde de dini törenler ile evlilik törenlerinde meşale kullanımının oldukça yaygın olduğu bilinmektedir[9].

II. Mum

Antik Çağ'da mum, lifli ve selüloz özlü bitkilerin, zift, balmumu[10] veya içyağı içine batırılmasıyla elde edilirdi. Mum fitili (*Hryallis, Filum*) olarak, papirüsün (*Scirpus*) belli cinsleri veya bükülmüş lifleri kullanılırdı.

Duvar resimleri ve yazıtlardan, Antik Çağ'da aydınlatma için meşalenin yanı sıra mumun da kullanıldığını öğreniyoruz. Yazıtlarda mum için farklı isimler kullanılmıştır. Bu durum, olasılıkla, mumun yapıldığı malzemenin çeşitliliğinden kaynaklanmaktaydı.

İtalya'da mum kullanımı Etrüskler'e kadar inmektedir[11]. Elimizdeki en erken belgelerden biri, Orvieto'da Tomba dei Veii ai Sette Camini'deki duvar resmidir (Resim 3).

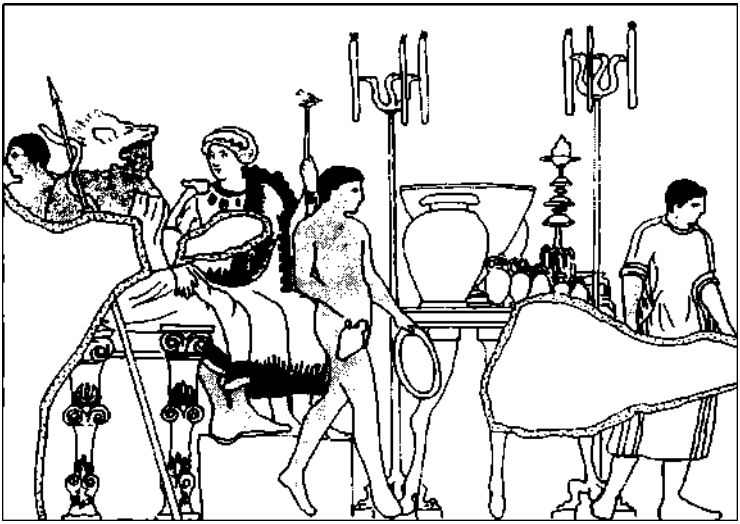
Roma Uygarlığı'nda da mum yapımı için farklı malzemelerden yararlanıldığı bilinmektedir. Antik yazarlardan edindiğimiz bilgilere göre Roma dünyasında kullanılan iki tür mum vardı. Bu mumlarda, fitilin ince veya kalın oluşuna bağlı olarak, yağ kütlesi az veya çoktu. Fitilin ince ve yağın çok olduğu mum tipi, genellikle içyağından yapılırdı ve buna "*Candelas Sebacea*" adı verilirdi. Fitilinin zaman zaman sülfürle karışık içyağı veya balmumuna batırılmasıyla oluşan mum, "*Candelas Sebare*" adını almaktaydı. Balmumundan yapılan mum

---

9 Plinius, reçineli çam ağacının hoş ışık ve koku verdiği için dini törenlerde kullanıldığını söyler. Plin. nat. XVI, 18, 42-19, 46.

10 Balmumu hk. bkz. Plin. nat. XXI, 49, 83-85. Yazara göre, kovandan toplanan balmumu, önce suyla yıkanmalı, sonra gölgede üç gün kurutulmalıdır. Toprak bir kap içinde ve ateş üzerinde eritildikten sonra, yine aynı kapta ve aynı suda kaynatılmalı, soğuk suya boşaltılmalıdır. Antik çağın en iyi balmumu "Pön" balmumudur ve ikinci derecedeki balmumu ise sarı renklidir.

11 Forbes 1958, s. 137.

Resim 3

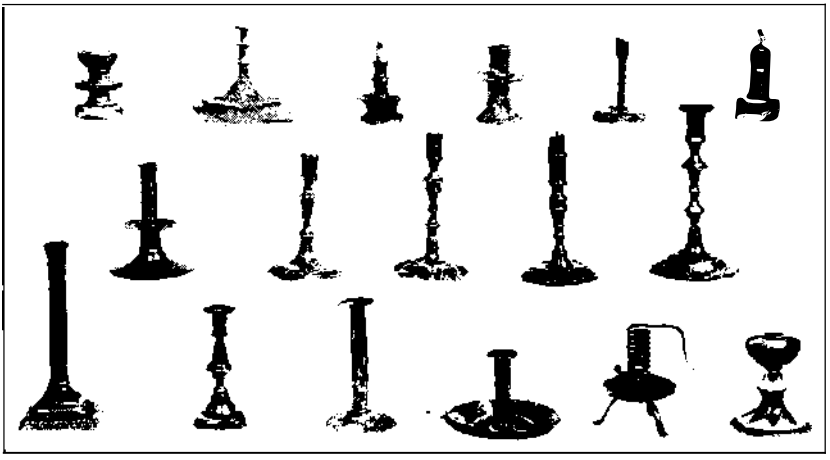
ise "*Candela Cerea, Cereus*" olarak adlandırılırdı[12]. Balmumundan yapılan mumlar, kolay elde edilmelerine karşın, oldukça pahalıydılar ve çoğunlukla zenginler tarafından kullanılırdı[13].

Antik Çağ'da Yunanistan'da mumun kullanılıp, kullanılmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, kandil üretiminin yavaş yavaş azaldığı M.S. 7. yy. dan sonra Grekçe'de, Latince "*Candela*" (Mum) ya yakın "*Keroullarios*" (mum yapımcısı) kelimesinin ortaya çıkışı, Yunan dünyasında en azından mumun varlığının bilindiğine ilişkin bir işaret olarak kabul edilebilir. Mum satıcılarının, atölyelerinde balmumu ve zeytinyağından mum elde ettikten sonra, bunları dükkanlarında sattıkları yazıtlarda belirtilmiştir. Bu dükkanlar, yangına karşı bir önlem olarak, birbirlerinden belirli uzaklıklarda yerleştirilmişti.

---

12 Forbes 1958, s. 137.

13 Martialis (XIV. 38-44'de) mumun önceleri fakirlerin ışığı olduğunu, daha sonra zenginler tarafından kullanıldığını söyler.

Resim 4

Theophanes, *keroullarios*'ları anlatırken, onların Forum'da çalıştıklarını, Forum'un 931'de yıkılmasıyla, mum yapımcılarının dükkanlarının da yıkıldığını belirtir[14].

Antik Çağ'da mum taşıyıcı olarak, ortasında sivri uçlu bir çıkıntı veya deliğin bulunduğu, *phanos* tipi meşalelere benzeyen, metal veya pişmiş topraktan yapılmış ayaklar kullanılıyordu. Fakir halk için bunların ahşap ve çömlekten yapıldıkları anlaşılmaktadır. Mum taşıyıcılar daha sonraki yüzyıllarda daha gelişerek şamdan biçimini aldı ve bunlara "*candelabrum*" (Şamdan) adı verildi (Resim 4).

III. Kandil

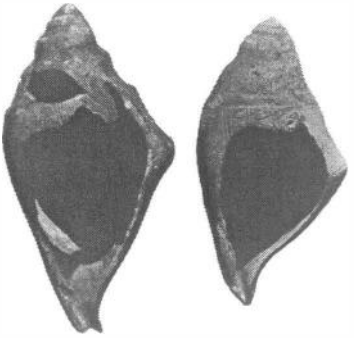
Yunan Öncesi:

Kandil kullanımı Erken Paleolitik Çağ'a kadar inmektedir[15]. Bu dönemin kandilleri taştan yapılırdı. M.Ö.8000-6000'lerde deniz kabukları kandil olarak kullanılmıştır. Deniz kabuğu

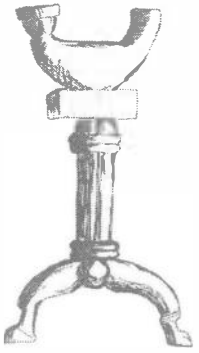
14 Kazhdan 1992, s.371.

15 Bailey 1963, s.17.

içindeki helezon biçimli kısım, fitilin yerleştirilmesini kolaylaştırmaktaydı. Filistin'de deniz kabuğundan yapılmış ve kandil olarak kullanıldıkları anlaşılan eşyalar bulunmuştur (Resim 5). Mezopotamya'da Sümerler zamanından beri kandil kullanıldığı bilinmektedir. Ur mezarlarında ve Babil kabartmalarında, özel masalar üzerinde yer alan, ördek şekilli kandiller vardır[16] (Resim 6).

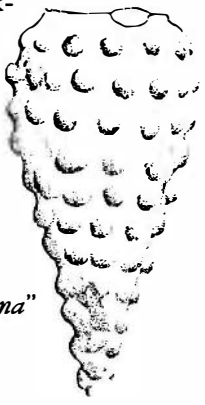

Resim 5

Resim 6

Hititler'in aydınlatma için kandillerden yararlanmış oldukları, arkeolojik verilerle henüz kanıtlanamamasına karşın, Hititçe *"DUG- sasanna"* kelimesinin kandil anlamına geldiği ileri sürülmüştür. Ayrıca, Kültepe, Acemhöyük ve Alişar'da bulunmuş olan üzüm salkımı şeklinde, asılarak kullanıldıkları anlaşılan kapların, Karahöyük kökenli benzerlerinde görülen yanık izlerinden hareketle, kandil olabilecekleri düşünülmüştür[17] (Resim 7).

Resim 7

Yunan ve Roma:

Antik çağda en sık kullanılan ve kazılarda sık sık karşılaştığımız grubu oluşturan kandil, Grekçe *"Lykhnos"*, Latince *"Lychnus"* ve *"Lucerna"* olarak adlandırılmıştır.

16 Kınal 1960, s.155.

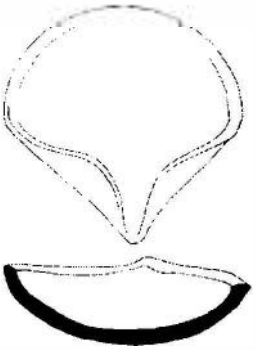
17 Kınal 1960, s.156.

Resim 8

Ege dünyasına bakıldığında, Girit'te, Mısır etkili olduğu ileri sürülen, taştan yapılmış kandillerin, pişmiş toprak kandillerden daha yaygın olarak kullanıldığı görülür. Myken kültüründe de pişmiş toprak kandiller az olmakla birlikte, bu kültüre ait fazla taş kandil de bulunmamıştır. Bu durum, onların, aydınlatma için daha çok meşaleyi tercih ettiklerini düşündürmektedir.

Yunanistan'da Myken saraylarının yıkılmasından sonra, Son Tunç Çağ'da çanak şekilli kandiller görülür (Resim 8). Bunların İlk Tunç Çağ'da Mezopotamya'da ortaya çıktıklarına inanılmaktadır[18]. M.Ö.7.yy.a tarihlenen ilk Atina kandilleri de çanak şekillidir. Bunlar, sığ bir tabak biçimindedir; tabak kenarının bir kısmı, fitilin düzgün bir şekilde durabilmesi için, hafifçe öne doğru çimdiklenmiştir (Resim 9).

Resim 9

Pişmiş toprak kandiller, erken dönemlerden beri elle şekillendirilmiştir. Çömlekçi çarkının bulunmasıyla çark yapımı kandiller görülmeye başlar ve M.Ö. 6. yy. dan sonra, çarkla kandil yapımı yaygınlaşır. Arkaik Dönemde, Atina, Korinth ve Batı Anadolu'da yeni tipler üretilir. Bunlar köprülü burunlu ve boru askı deliklidirler (Resim 10). Antik çömlek yapımcıları, çanak şekilli kandillerin taşınması sırasında karşılaşılan zorlukları gidermek amacıyla kandil gövdesini derinleştirmiş, üst kısmı kapatmışlardır. Bütün Akdeniz ve Karadeniz dünyasına yayılan bu kandillerin şekilleri, yerel çömlekçilerce taklit edilmiştir.

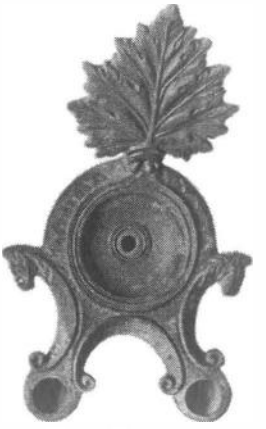
Resim 10

18 Kassab-Tezgör, Sezer 1995, s.27.

M.Ö.3.yy.dan sonra kalıpla kandil üretimi yoğunluk kazanır. Bu dönemin kandil üreten merkezleri arasında Ephesos ve Knidos önemli bir yer tutmaktadır. Aynı dönemde kalıpla yapılan hayvan figürlü, insan başlı birçok kandil Akdeniz'in çeşitli bölgelerine yayılmıştır.

Resim 11a

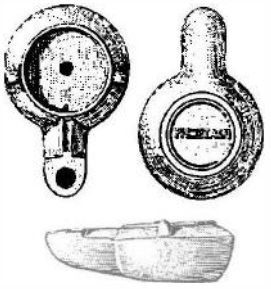
Resim 11b

M.Ö.1.-M.S.1.yy.larda, İtalya'da yeni formlar üretilir. Bu kandillerin burun uçları köşeli ya da yuvarlak yapılmaktadır ve burnun yanlarında volütler vardır. Bazılarında iki veya daha çok burun görülür. Bezemeler çeşitlenir, kandil üzerinde kabartmalar görülmeye başlar. Ancak kandillerin biçim ve teknikleri çok kabadır. Kulpların üzerinde genellikle üçgen, bazen hilal ve yaprak formlu, bazen rölyef bezemeli ek bir parça vardır (Resim 11 a-b). M.S.1.yy. ortalarında yeni tipler ortaya çıkar. Basık ve yayvan formlarıyla dikkat çeken bu tip kandiller, oldukça sevilmiştir. Herculaneum'da bunlardan birçok örnek bulunmuştur. Çoğu, yapımcısının ismini taşır. Bu tip kandiller, M.S.1-2.yy.da Küçük Asya'da, Mısır, Kıbrıs ve Tarsus'ta, 2. ve 3. yy. da Kuzey Afrika'da görülür (Resim 12).

Resim 12

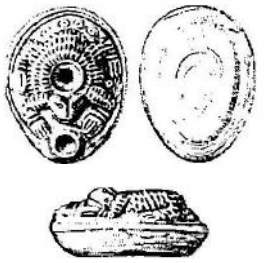
M.S.1.yy.ortalarında özellikle Kuzey İtalya'da bronz örneklerden kopya edilen kandiller ortaya çıkar. Bunlar "*Fabrika Kandilleri*" olarak adlandırılırlar. İtalya'nın kuzeybatısındaki işliklerde, bol miktarda üretilirken, imparatorluğun doğusunda ve güneyin-

Resim 13

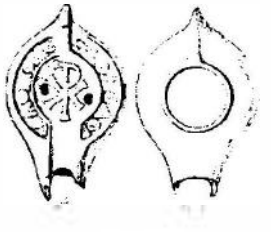
de fazla sevilmemişlerdir. Zamanla formlarının bozulduğu görülür. Bunların, İngiltere, Almanya ve Fransa'da kalitesiz örnekleri bulunmuştur (Resim 13).

M.S. 3. yy. da olasılıkla yağın pahalı ve lüks bir malzeme olmasından dolayı, İtalya'da kandil yapımı azalır. Bununla birlikte, Yunanistan, Küçük Asya ve Kuzey Afrika'da üretim devam eder.

Resim 14

M.S. 3-4.yy.larda Mısır'da kurbağa formlu kandiller yapılır. Bu tip kandillerin üst kısmında genellikle kurbağa kabartması vardır. Palmiye yaprakları ve rozetler de, yine bu kandillerde görülen bezemelerdendir (Resim 14).

Resim 15

4.yy. dan itibaren ortaya çıkan, 5. ve 6. yy. da yoğun olarak kullanılan Afrika kandilleri üzerinde sıklıkla, hıristiyanlık betimleri, haçlar ve monogramlar görülür. Kuzey Afrika ve Yunanistan'da bu tip kandiller yaygındır. 5. ve 6. yy. larda Batı Anadolu'da, büyük kısmı başta Ephesos olmak üzere, Smyrna, Miletos ve Sardes'te üretilmiş kaliteli kandiller ortaya çıkar. Bunlarda da hıristiyanlık sembolleri yer almaktadır (Resim 15).

Kandilin Bölümleri

Taş, pişmiş toprak veya metalden yapılan kandiller, birkaç bölümden oluşmaktadır (Resim 16):

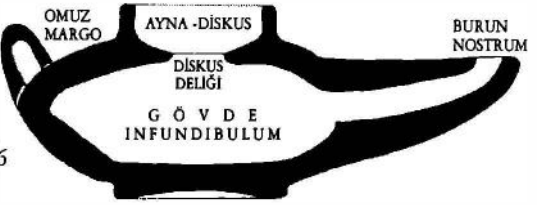
a) Yağ haznesi işlevini gören gövde -*Infundibulum*,

b) İçine fitilin yerleştirildiği ve yakıldığı burun- *Rostrum, nasus, myksus,*

c) Bezemeli veya bezemesiz olabilen ayna-*Discus,*

d) Bu kısmı çevreleyen bezemeli veya bezemesiz omuz- *Margo*,

e) Burnun karşı yönüne yapılan kulp- *Ansa, manubrium*.

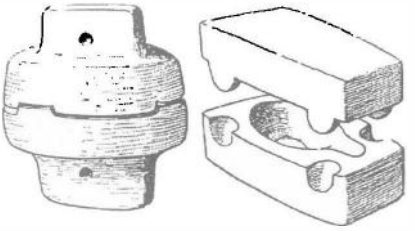
Resim 16

Kandil Yapım Teknikleri

Kazılar esnasında karşımıza çoğunlukla, elle, çarkla veya kalıpla yapılmış, pişmiş toprak kandiller çıkar. Elle kandil yapımı, erken dönemlerde yaygın olmakla beraber, Hellenistik dönemde de görülmektedir. Bunlar elle çanak şekli verilen, bazen kaba bir burnu ve kulbu olan araçlardır.

Çarkla kandil yapımı Orta Tunç Çağ'dan itibaren görülür. Kandilin çarkla yapıldığı, kaidede bulunan ve kandil gövdesinin çarktan alınırken, bir ip veya tel yardımıyla kesilmesinden oluşan yay izlerinden anlaşılmaktadır. Çarkla üretimde, kandil gövdesi çarkta biçimlendirildikten sonra, burun ve kulp ayrıca yapılıp ekleniyordu. Bu tip kandillerde burun yapımında iki farklı yöntem uygulanırdı. Ya kandil gövdesinin yanına bir delik açılır ve bir tarafı açık, boru biçimindeki burun buraya yerleştirilir ya da doğrudan doğruya burun işlevini görecek kil, gövdeye eklenir ve olasılıkla metal bir alet yardımıyla, fitil deliği ile gövde aynı anda delinirdi.

Kalıpla kandil üretiminde iki tür kalıp kullanılmaktaydı. Bunlardan "*Patris*" adı verilen ve "model" olarak tanımlayabileceğimiz kalıp, tam bir kandil formunda, yekpare ve pozitif olarak hazırlanır, sertleşinceye kadar pişirilir ve çok sayıda matris çıkarmaya yarardı. "*Matris*" ise, kandilin alt ve üst kısımlarını oluşturacak şekilde, negatif olarak hazırlanmış, piş-

Resim 17

miş toprak veya alçıdan yapılmış bir kalıptı (Resim 17, 18).

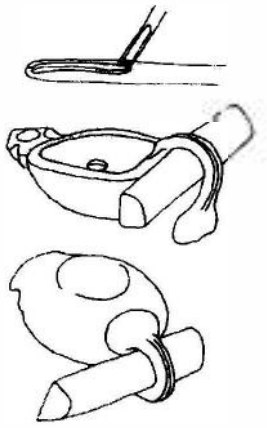
Kalıpla kandil üretiminde kullanılan iki farklı yöntem vardı. Kil, henüz ıslakken matrislere elle yayılır ve iki parça birleştirilerek, kurumaya bırakılırdı. Kil kurudukça büzüldüğünden, kandilleri kalıplardan çıkartmak da kolaydı. Kalıp parçalarının birleşme kısımlarındaki fazlalık veya eksiklikler, ıslak kil ve bir tahta alet ile düzeltilirdi. Discus deliği, fitil deliği ve gerekli ise hava delikleri kesilerek veya metal aletler yardımıyla açılırdı. Eğer kandilin kulbu kalıpla yapılmamışsa, kulbun ekleneceği yer, önce pürüzlü hale getirilir ve kulp daha sonra eklenirdi (Resim 19 a-b).

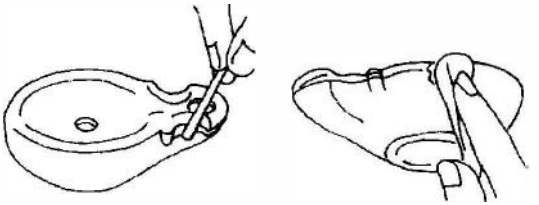
Resim 18

Kalıpla kandil yapımında kullanılan ikinci yöntemde, iki ayrı kalıp içindeki kil, iyice kuruduktan sonra kalıplardan çıkarılır, gereken delikler açılır ve iki yarım parça birbirine eklenirdi.

Kalıpla kandil üretiminin neredeyse bir endüstri haline gelmesinden sonra, atölyelerde çok sayıda kalıba ihtiyaç duyulmuş ve kil kalıpların yanında alçıdan yapılmış kalıplar da

Resim 19a

Resim 19b

kullanılmıştır. Ancak alçı kalıp parçaları, dayanıksız oldukları için, çok az sayıda ele geçmiştir[19].

Kalıpla kandil yapımında bazen aynı kalıbın defalarca kullanıldığı görülür. Korinth'li üreticiler, çok beğenilen kandillerin orijinalinden de kalıp alıp, bu kandilleri "patris" gibi kullanarak, yeni kandiller yapmışlardır. Bu durum geç dönemlerde de izlenmektedir. Örneğin, alt kalıpta Hıristiyanlık sembolleri yer alan bir kandilin üstünde Arapça yazıtlar görülebilmektedir[20].

Kandillerin birçoğunda rastlanan boya ve sır izleri, onların sıra veya boyaya daldırma, fırça veya elle sürme gibi yöntemlerle boyandıklarını veya sırlandıklarını gösterir[21]. Bazı kandillerin üzerinde görülen parmak izleri de bunu doğrular niteliktedir. Önceleri yüzey son derece ince, metalik ve kaliteli sırlarla sırlanırken, Roma İmparatorluk Dönemi'ne doğru, belki de seri üretimin bir sonucu olarak, sırın kalitesi düşmüştür. Hellenistik Dönem'de kandiller, batırma veya sallama tekniği ile sırlanırken, Roma İmparatorluk Dönemi'nde, bunun malzeme kaybına yol açtığı düşünülmüş ve sır, fırçayla sürülmeye başlanmıştır[22]. Sırlanan kandiller daha sonra fırınlanırdı. Bu işlemde normal keramik fırınları kullanıldığı gibi, sadece kandillerin pişirildiği özel fırınlar da vardı[23] (Resim 20). Her iki fırında da, biri altta kandillerin yerleştirildiği, diğeri üstte, baca işlevli iki açıklık yer alıyordu. Birbirine yapışmış halde

---

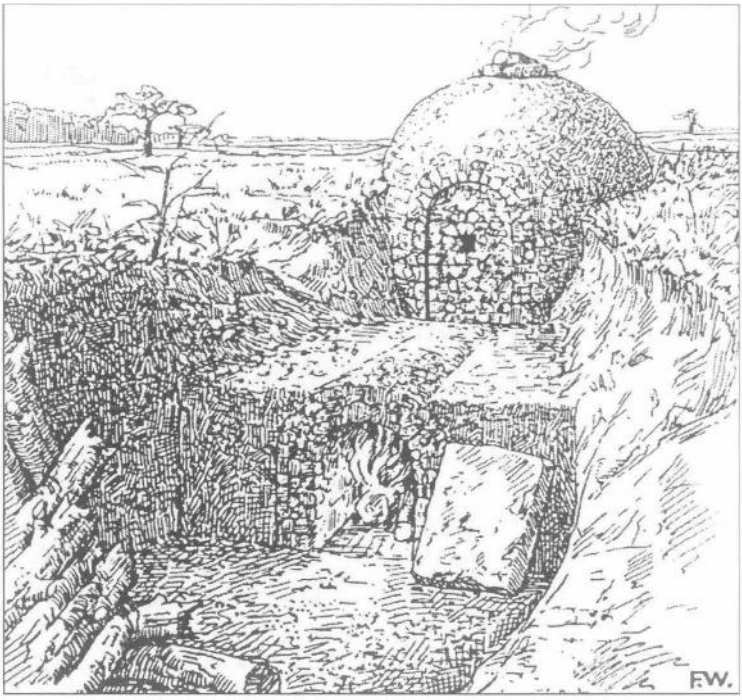
19 Kalıbın alçıdan oluşu, kandil üzerinde kalmış hava kabarcığı izlerinden anlaşılmaktadır. Radt 1986, s. 47.

20 Day 1942, s.80.

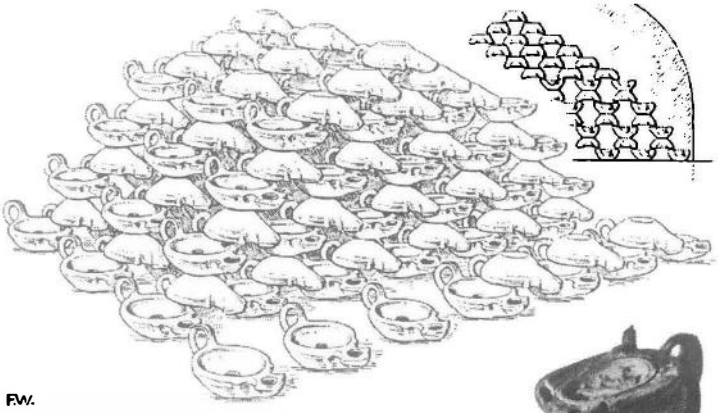
21 Arkaik dönemden itibaren özellikle Korinth' de üretilen kandillerin sevilmiş olmalarının sebebi, muhtemelen kaliteli sırlarıdır. Bu sır zaman zaman kandilin içinde ve özellikle burun kısmında görülmektedir. Sırlanma sebebi muhtemelen ısınan yağın, kandilin gövdesi tarafından emilmesini önlemektir; bkz. Broneer 1930, s. 34. Benzer bir uygulama Mısır kandillerinde ağaçsakızı suyuyla gerçekleştirilmiştir; bkz. Shier 1978, s. 6, 7.

22 Radt 1986, s. 48.

23 Örneğin, Mainz yakınlarında Wiesenau' daki fırın. Forbes 1958, s. 156- 158.

Resim 20

Resim 21

Resim 22

bulunmuş kandillerden, bunların fırınlara nasıl istiflendiklerini anlamak mümkün olmaktadır[24] (Resim 21, 22).

Roma dünyasında, pişmiş topraktan yapılan kandillerin yanında, madeni kandiller de yaygındır (Resim 23). Bunlar çoğunlukla bronz ve demirden yapılırdı. Metal kandiller, dayanıklı olmaları ve üretimlerindeki zorluk nedeniyle, zenginlere ve uzun süreli kullanıma yönelikti.

Metal kandiller, dönemlerinin pişmiş toprak kandillerinde taklit edildikleri için, gerek form, gerekse tarihlenmeleri pişmiş toprak kandillerle paralellik gösterir; örneğin volütlü burunlu olanların M.S. 1. yy. da ortaya çıkması gibi. Uzun burunlu ve yüksek ayaklı olan bu ağır kandillerin dengesinin bozulmaması için, genellikle hilal biçimli, kıvrık dallı süslerin kulba eklendiği görülür. Bizans Dönemi'nde ise, form değişmez, ancak kulp üzerinde Hıristiyanlıkla ilintili betimler yer alır.

Resim 23

Kullanılan Malzeme - Yakıt ve Fitil

Kandilin ışık vermesini sağlayan fitil, selülozlu bir malzemedir. Grekçe *"Ellykhnion"* fitilin karşılığı idi. *"Phlomos"*(*Lat. verbascum*) ve *"Phryallis"* kelimelerinin fitilin yapıldığı malzemeyi gösterdiği anlaşılmaktadır. Keten, kenevir gibi bitkilerle, işlenmemiş yün de, fitil işleviyle kullanılmış olmalıdır. Pausanias, Athena Polias Tapınağı'nı anlatırken, tanrıça için yakılan, altından yapılmış bir kandilde fitil olarak, *"Carpasius*

24 Radt 1986, s. 51.

Keteni" adı verilen bir malzemenin fitil olarak kullanıldığını söyler ve ateşe karşı direncinden bahseder[25].

M.S. 3. yy. da yazılmış olduğu anlaşılan, Mısır'da bulunmuş bir papirusa göre ketenbezi lifler, fitil için yararlanılabilecek en iyi malzemeydi; ayrıca bir çeşit saz da fitil olarak kullanılırdı.

Antik Çağ'da kullanılan kandillerin yakıtları da, fitiller kadar çeşitlidir. Paleolitik dönem kandillerinde hayvan yağlarının kullanılmış olması olasıdır. Yunan ve Romalıların kandillerinde yakıt olarak kullandıkları temel maddenin ise zeytinyağı olduğu bilinmektedir. Hatta zeytin yetişmeyen bölgelerde ithal malı olarak karşımıza çıkar. Bunun yanı sıra, susamyağı, fındık, ceviz gibi meyvelerin yağları ile balık yağı ve hint yağından da yararlanılmıştır. Ayrıca Mısır'da fakir halkın, beziryağı ve tarlalarda yetişen "*Kiki*" adlı bir meyvenin yağını da kullandıkları bilinmektedir[26].

Yapılan araştırmalara göre, normal yanan bir yağ kandili, bugün zaman zaman evlerimizde kullandığımız mumlar kadar ışık veriyordu. Yanma süresi, yağın niteliğine ve fitilin malzemesine bağlıdır. Yanma gücünün arttırılması, yeni ışık kaynakları eklemekle mümkündür. Aynı zamanda kandilin yanma gücünün artması ve ateşe sarımsı bir renk vermek için yağa tuz katıldığı da bilinmektedir[27].

Kandiller Üzerindeki Bezeme ve Yazıtlar

Kalıp yapımının yerleşmesiyle birlikte, kandiller üzerinde bezemeler ortaya çıkar. Bunlar kısaca şöyle gruplanabilir[28] :

1) Mitolojik figürler, tanrılar, yarı-tanrılar, heroslar, efsanevi varlıklar (Resim 24),

---

25 Paus. I, XXVI, 6, 7.

26 Shier 1978, s. 7.

27 Hdt. II, 62.

28 Menzel 1969, s. 5.

2) Kült konulu sahneler, sunaklar ve kurban törenleri (Resim 25)

3) Günlük hayat, circus sahneleri, gladyatör oyunları, vahşi hayvanlarla mücadele, akrobasi, avcılık, çiftlik yaşamı, ev sahneleri, askeri sahneler, erotik sahneler (Resim 26),

4) Mitolojik figürlerin günlük yaşamla ilintili sahnelerde yer alması, Erosların gladyatör dövüşleri ve delphinlere ata biner gibi binmeleri (Resim 27),

5) Grotesk ve karikatür dünyası, pigmeler (Resim 28),

6) Edebiyatla ilintili konular: Tilki ve karga masalı, Vergilius'un ekloglarındaki pastoral sahneler (Resim 29)

7) Tarihle ilintili konular: Fıçıdaki Diogenes, uçuruma düşen Curtius (Resim 30)

Resim 24

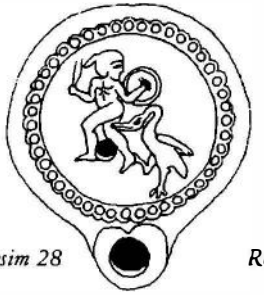
Resim 25

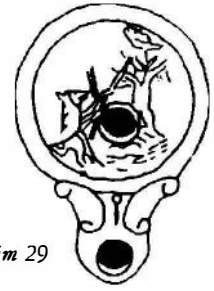
Resim 26

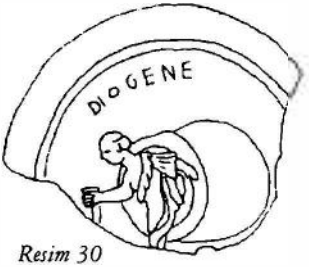
Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

8) Hayvanlar dünyası; hayvanlarla zenginleştirilmiş, durağan veya hareketli sahneler (Resim 31),

9) İnsanlara özgü hareketler yapan hayvanlar (Resim 32),

10) Bitkiler dünyası; yalnız veya hayvanlarla beraber, dal veya çelenk halinde, yapraklar, mersin, sarmaşık, nar, defne, zeytin (Resim 33)

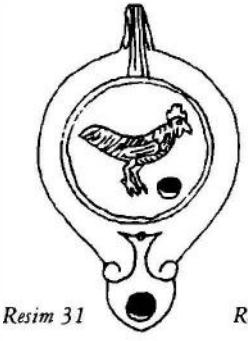
11) İnsan eliyle yapılan eşyalar (Resim 34),

12) Gökyüzündeki varlıklar, yıldızlar, hilal,

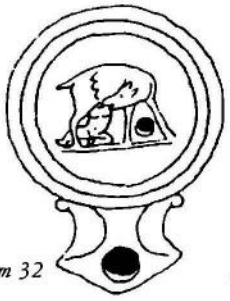
13) Geometrik bezemeler (Resim 35).

Gladyatör oyunları ve erotik sahneler, bu onüç grup içinde, iki büyük grubu oluşturur. Aynı şekilde zengin olan bir diğer grup, tragedya ve komedya sahneleridir. Bunlar, şenliklerde yer alan maske ve giysileri göstermeleri açısından önemlidir.

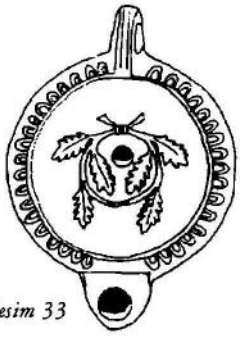
Ayrıca kandiller üzerinde antik dönemin ünlü sanat eserleri de betimlenmiştir. Örnek olarak, Parthenon alınlığındaki heykeltraşi gruplar, Leda ve Kuğu heykeli sayılabilir (Resim 36).

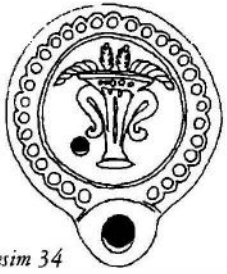
Resim 31

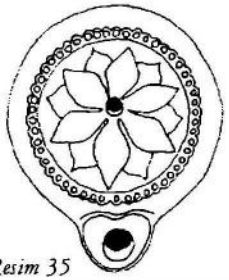
Resim 32

Resim 33

Resim 34

Resim 35

Resim 36

Kandiller üzerinde görülen bezemelerin yanında, yapımcının veya fabrikanın adını taşıyan yazıtlar da vardır. En erken Grekçe imza Delos kandillerinde bulunmuştur ve M.Ö. 2. yy. ortalarına tarihlenmektedir. Latince imzalanmış en erken örnekler ise M.Ö. 20'lere tarihlenir[29]. Fabrika kandillerinin üretimlerinin çoğalmasıyla birlikte karşımıza çıkan bu imzaların en ünlülerinden biri *Stobilus*'tur. Bu kişi, fabrika kandillerinin bulucusu ve belki de ilk üreticisidir[30]. *Fortis* de ünlü yapımcılardan biridir. Roma İmparatorluğu'nun doğu kesiminden önemli bir isim, *Romanesis*'dir. Romanesis kandilleri, Knidos'ta çok miktarda ele geçmiştir; üretim merkezinin Knidos veya Miletos olduğu düşünülmektedir[31]. M.S. 1. yy. sonunda imzalı kandiller, en geniş yayılım sahalarına ulaşırlar. Yazıtlı kandillerin, kandil ticareti için bir ölçü sağlamakla birlikte, yerel üreticiler tarafından taklit edildikleri de bilinmektedir. Kandil yapımcıları, yeni kalıp gerektiğinde, eski veya ithal kandillerden kalıp çıkarmışlardır. Bunun bir sonucu olarak, kazılarda gün ışığına çıkan bir çok kandil, ithal edilen kandillerin birer kopyasıdır.

Kandiller üzerinde, yapımcısının adını gösteren yazılardan başka, özel olayları veya belli mesajları ileten yazılar da vardır. Örneğin, yeni yıl kandilleri üzerinde *"Annum Novum Faustum Felicem* - Mutlu ve bereketli bir yeniyıl" yazılı bir kalkanı taşıyan Victoria figürü yer almaktaydı (Resim 37). Öte yandan, İmparator Augustus'un propagandasının yapıldığı ve geniş bir yayılım alanı bulmuş olan bazı kandillerde, üzerinde *"Ob Cives Servatos*-Vatandaşın kurtuluşu için" yazılı bir kalkan taşıyan Victoria betimleri ile *"Victoria Populi Romani-*

Resim 37

29 Harris 1980, s. 128.

30 Radt 1986, s. 57.

31 Harris 1980, s. 130.

Roma halkının zaferi" veya *"Saeculum Aureum Domini*-İmparatorun altın yüzyılı" gibi yazıtlara da rastlanmaktadır. Özellikle Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerin ortaya çıktığı dönemlerde, kandil ışığı Tanrı'nın ışığı gibi görülmüş ve bunu ifade eden "İsa'nın ışığı diriltir"[32] gibi sözler kandil üzerine yazılmaya başlanmıştır.

Kandil Endüstrisi

Antik Çağ'da uzun bir süre kullanılan kandiller, zamanla bir endüstri oluşturmuşlardır. Yunan kandil endüstrisi, M.Ö. 7. yy. dan, Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek, yavaş da olsa kendi gelişimini sürdürmüştür. M.Ö. 5. ve 4. yy. Atina kandilleri, belki de yağı kendi dokularına sızdırmadıkları için Yunanistan ve Batı Anadolu'nun her yerine yayılmıştır. Roma Uygarlığı'nda ise bu endüstri, M.Ö. 1. yy. da *"Fabrika Kandilleri"* ile başlamıştır ve yayılımı imzalı kandillerle saptanabilir. Roma Döneminde kandiller, yapım yerlerinden satılacakları yerlere yük hayvanları ile kara yolundan veya gemiler ve nehir tekneleriyle deniz yolundan götürülüyordu. Kandillerin kabaca ölçüleri bilindiğinden, araba veya yük hayvanlarıyla ne kadar kandil taşındığı da hesaplanabilmiştir. Buna göre, küçük bir arabaya 11520 kandil, bir eşeğin her iki yanına da yaklaşık 960 kandil yüklenmiştir[33]. Bununla birlikte, olasılıkla, deniz yolu, kara taşımacılığından daha ucuzdu.

Kandil fiyatları konusunda kesin bilgilerimiz yoktur; ancak Romalıların bir kandili, oldukça ucuz bir fiyata satın alabildikleri kabul edilmektedir. Pompei'de bulunmuş kandiller bir as değerinde idi[34]. Bu fiyat o denli yaygınlaşmıştı ki, Pompei'de "bir as" olasılıkla "bir kandil" anlamına geliyordu[35].

---

32 Day 1942, s. 78- 79.

33 Bailey 1987, s. 60.

34 Harris 1980, s. 134.

35 Harris 1980, s. 134.

İmparator Diocletianus'un en yüksek ücret listesini gösteren, Aphrodisias'da bulunmuş bir yazıtta, kandil için verilen en düşük ücret dört denarius'tu. Yazıtın eksik olması sebebiyle, bu fiyat karşılığında kaç adet kandilin satıldığını bilemiyoruz[36]. M.S. 301'de en yüksek ücretin aşağı çekilmesiyle, imparatorluğun her yerinde başka mallar gibi kandiller için de sabit bir fiyat belirlenmiştir. Bununla birlikte bezemeli kandillerin üretimlerindeki zorluk yüzünden, fakir halk sınıfı, daha ucuz, çark yapımı kandilleri tercih etmektedir. Çark yapımı kandillerin, kaba ve özensiz işçilikleri, yerel üretim olup, ithal/ihraç edilmediklerini düşündürür.

Günlük Hayatta Kandil Kullanımı

Klasik dönemde kandiller, evlerde nişler içine yerleştirilerek, duvara çakılı askılara ya da tavandan sarkan zincirlere asılarak veya özel masalar (Resim 38) üzerine konularak kullanılırdı. Kandillerin duvarlara yerleştirilmiş ahşap askılara asıldıkları, duvar yüzeyindeki is izlerinden anlaşılmaktadır.

Tapınak ve kutsal mekanların aydınlatılmasında, ışığın olabildiğince fazlalaşması istenmiş ve bu nedenle kandilin burun sayısı arttırılmıştır. Kaunos'da bulunmuş olan çok burunlu kandiller, bir çukur içinde topluca ele geçmiştir. Bu kandillerin tapınağa adandığı, tanrının malı olarak kutsal bir nitelik kazandıkları ve rahipler tarafından tapınak alanında açılan bir çukura doldurulduklarını ileri sürülmüş-

Resim 38

36 Erim-Reynolds 1973, s. 108.

tür[37]. Bununla birlikte, kandillerin tapınaklarda kullanıldıklarına ilişkin en güzel örnek, kuşkusuz, Atina Akropolü' ndeki Erekhtheion'a Kallimakhos'un adadığı kandildir. Bu kandil bütün bir sene boyunca, gece ve gündüz, sürekli yanıyordu; yirmi burnu ve hurma ağacı biçiminde bir kapağı vardı[38].

Martialis'in belirttiği gibi, kandiller, yatak odalarında da kullanılırdı; fakat ateşin tehlikeli olmasından dolayı, pek yaygın değildi[39]. Genellikle gece çalışmalarında ve geceleyin düzenlenen *symposion*lar (Şölenler) sırasında mekanın kandillerle aydınlatıldığı anlaşılmaktadır.

Antik Çağ'da, cadde ve sokakların aydınlatılması için, ev ve dükkanların dış kısımlarına da kandiller konulurdu. Pompei'de caddeye bakan evlerden birinin kapısının yanındaki ufak bir niş içinde bir kandil bulunmuştur[40]. Bu ufak nişin önüne bir cam konularak, kandilin sönmesi ve kırılması engellenmiştir. Pompei'de Via dell'Abundanza'daki kapıların üstünde ve tezgahlarda, 500 m. lik bir uzunluk boyunca, yaklaşık 285 kandil, 576 m. uzunluğundaki ikinci caddede ise, 132 dükkanda 396 kandil bulunmuştur[41]. Ephesos'da Arkadianus Caddesinde bulunmuş olan ve M.S. 4. yy. a tarihlenen bir yazıta göre, uzunluğu yaklaşık 600 m. olan portikonun iki yanında, 50 Kandelai parlamaktaydı[42]. Aleksandria ve Antiokheia'da da, M.S. 350'de, dükkan kapıları ve ev girişleri üzerinde yer alan sayısız kandille caddelerin aydınlatıldığı bilinmektedir[43]. Bizans Dönemi'nde, M.S. 437'den sonra Constantinopolis'in iki yönlü caddesi de aydınlatma araçlarıyla donatılmıştı[44].

---

37 Kınal 1960, s. 154.

38 Paus. I, XXVI, 6, 7.

39 Martial. XIV, 41.

40 Radt 1986, s. 42- 43.

41 Forbes 1958, s. 166.

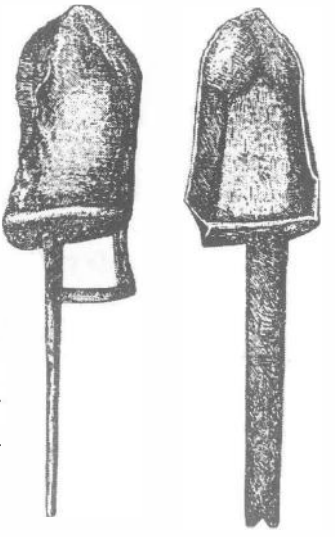
42 Radt 1986, s. 42-43.

43 Forbes 1958, s. 166.

44 Kazhdan 1992, s. 1228.

Kandiller cadde ve evlerde aydınlatma aracı olarak kullanıldıkları gibi, zaman zaman eski bir geleneğin devamı olarak, evlerin temellerine de konulmaktaydı. İsrail'de Gezer kazılarında, kapı girişinin altına, çömleklerle beraber kandiller de konulmuştur[45].

Maden işçilerinin, madende çalışırken, alınlarına kandil bağladıkları bilinmektedir. İşçiler yanlarında pişmiş toprak veya madenden, özellikle kurşundan, çukur lambalar bulundururlardı. Galeriyi veya kuyuyu aydınlatmak için nişler içine kandiller yerleştirilebilir veya tavandan aşağıya sarkıtılabilirdi. Romalılar ise yağla doldurulan ve bir fitili olan kurşun kaşıklardan da kandil olarak yararlanmışlardır[46]. (Resim 39).

Resim 39

M.S. 3. yy. da vatandaşlar, geceleyin de hamama gidip, gelirlerdi. Alexander Severus, hamama, aydınlatmada kullanılmak üzere, yağ hediye etmiştir[47]. Pompei'deki Forum Hamamı'nda yaklaşık 1000 kadar kandil bulunmuştur[48]. Hamamdaki izler de yapay aydınlatmanın fazla olduğunu göstermektedir. Portiko tavanında, banyo odalarının nişlerinde, pencere altlarında is izlerine rastlanmışır.

Roma geleneğinde, arkadaşlar birbirlerine yeniyıl hediyesi olarak, üzerinde "mutlu bir yıl dileğini" ifade eden yazının bulunduğu özel bir kandil veriyorlardı (bkz.s.21).

---

45 Sussman 1972, s. 2.

46 Neuburger 1977, s.237

47 Held 1990, s. 59.

48 Forbes 1958, s. 166.

Pausanias' a göre, Pharae Agorası'nda biliciye başvurulmadan önce yakılan, tunçtan yapılmış kandiller vardı[49]. Yeni bir bebek doğduğunda, altlarında değişik isimler yazılı kandiller yakılır, bunların hangisi uzun süre yanarsa, bebeğe bu isim verilirdi[50].

Bütün bunlara ek olarak, kandillerin kült törenlerinde, mezar ve sunaklarda yakıldıkları veya adak olarak sunuldukları bilinmektedir. Mezarlarda ölen kişinin yanına veya mezara kandil konulması, eski bir gelenektir. Ölen kişinin yaşamı boyunca kullandığı kandili öbür dünyada da kullanacağı düşünülerek konulmuş olabilir. Mezarlarda bulunan kandillerin çoğu, ya bir kez yakılmış veya hiç kullanılmamıştır. Bunlar tören sırasında çevreye ışık sağlamış olabilecekleri gibi, ölümün karanlığına karşı ışık verici olarak sembolik bir anlam da taşıyabilirler. Ayrıca Roma geleğinde, ölen kişinin evinin kapısına kandil konulması da oldukça yaygındı[51].

Kandil kullanımı, mumun yaygınlaşmasıyla bağlantılı olarak, M.S. 7. yy. dan sonra azalır. 861'den sonra, kilise kayıtlarında, pişmiş toprak kandillerden çok, cam kandillerden bahsedilir. Bunlar için de farklı isimler kullanılmıştır: "*Kandelai*", "*Phototagogoi*", "*Kaniskia*", "*Kaniskion*", "*Thryallides*", "*Krateres*", "*Kathistai Kandelai*" gibi. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, "*Kaniskia-Kaniskion*", olasılıkla sepet formlu bir kandildi. "*Kathistai Kandelai*"ın ise ayaklı kandilleri ifade ettiği anlaşılmıştır. Bunların yanı sıra, "*Krater*" ve "*Thryallis*" terimleri Komnenoslar Dönemi'nde kullanılan kandilleri belirtmektedir. Krater'in, olasılıkla, spiral şeklinde iki kulbu olan kandili tanımladığı düşünülmektedir. Bu dönemde, günlük kullanılan kandiller camdan, özel törenlerde kullanılanlar ise gümüştendir. Bunun yanı sıra yaldızlanmış olanlar da vardır[52].

---

49 Paus. VII, 22, 2.

50 Forbes 1958, s.156.

51 Hug 1927, 1586

52 Bouras 1982, s. 479.

IV. Candelabrum

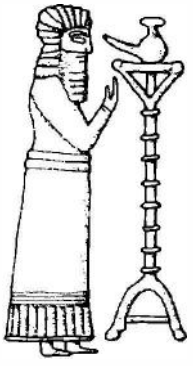
Kandilin içine yerleştirildiği sığ bir tabak ve onu zeminden yükselten bir ayaktan oluşan *candelabrum*ların, biri duvara asılarak kullanılan, diğeri ise dik duran iki farklı tipi vardır.

Resim 40

"Duvar aydınlatıcıları" olarak tanımlayabileceğimiz 1.tipte *candelabrum* Ön Asya, Mısır ve Kıbrıs'ta Son Tunç Çağ'da biliniyordu. Bu tipin ilk örnekleri M.Ö.14.yy.a tarihlenmektedir[53] (Resim 40).

İkinci tip *candelabrum*a benzer araçlar, Yeni Babil mühürlerinde, rahip olarak yorumlanan bir insan figürüyle beraber gösterilmiştir (Resim 41). Bu durum, *candelabrum*ların M.Ö. 1.binde dini bir araç olarak kullanıldıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu tip candelabrumlar, Urartu uygarlığında , Rusa yazıtlarında "*Tanasi*", Menua yazıtlarında ise "*Dasusi*" adıyla geçer. Urartu *candelabrum*larında, genellikle ayakları boğa toynakları şeklinde yapılmış bir tripod ile, insan şekilli bir gövde bulunurdu. Bacaklar arasındaki düz kısma, olasılıkla koruma amaçlı olarak, yatan aslanlar veya çeşitli yaratıklar yerleştirilirdi. Bu gövdenin üzerinde, içine kandilin konulduğu sığ bir tabak bulunmaktaydı (Resim 42).

Resim 41

Resim 42

53 Rutkowski 1979, s.189.

Resim 43a

Resim 43b

Yunan *candelabrum*ları, bir tutamak ile ona bağlı kaseciklerden oluşurdu. Yunanistan'da fazla *candelabrum* bulunmamıştır. Bulunanlar daha çok Etrüsk'ten ithal olarak karşımıza çıkar. Roma ve Etrüsk *candelabrum*ları bronzdan yapılmış seri üretimlerdir ve ait oldukları dönemin sanatsal zevkini de yansıtmaktadırlar (Resim 43 a-b).

Plinius'tan öğrendiğimize göre, kandil taşıyıcıların üst kısmı Aigina'da, alt kısmı ise Tarentum'da yapılırdı. Bu yüzden kandil taşıyıcıların üretimini bu iki bölge insanları aralarında paylaşmışlardı[54].

Romalıların kullandıkları masif *candelabrum*lar da vardı. Bunlar tek bir mermer bloktan yapılırlardı. Son derece görkemli olan bu *candelabrum*ların, hareket ettirilmeleri güçtü. Bunun için tapınaklar veya zenginlerin evlerinde bulundukları ve festival günlerinde kullanıldıkları ileri sürülmüştür (Resim 44).

Resim 44

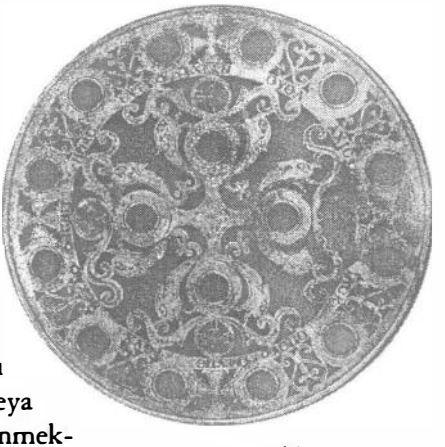
Yine, masif bir candelabrum olarak tanımlayabileceğimiz "*Lampadarium*"larda gövde bir sütun biçiminde yapılır, kandiller ince zincirlerle candelabrumun başlık kısmına asılırdı (Resim 45).

Bizans Dönemi'nde de mum ya da kandil taşıyıcısı olarak kullanılan *candelabrum*lar vardı. Bunlar yazıtlarda "*Dodekaphotia*", "*Manoualia*", "*Oveliskolykniai*", "*Statareai*", "*Lamnai*", "*Kosmetaritzia*", "*Polycandela*", "*Palamai*", "*Stephanitai*", "*Khoroi*", "*Abenai*", "*Alysidia*", "*Bastagia*", "*Kremastaria*"

Resim 45

54 Plin. nat. XXXIV, 6, 11.

Resim 46

ve "*Dracondaria*" adları ile geçmektedir[55]. Bu isimlerin bazılarının tam olarak ne tip *candelabrum*u ifade ettiği anlaşılamamıştır. Bununla birlikte, "*Manoualia*"nın diken şeklinde çıkıntısı olan mum taşıyıcıları, "*Oveliskolykhniai*" ve "*Statareai*"ın bazı ikonların önünde duran mum veya kandil taşıyıcılarını ifade ettiği bilinmektedir. Bunlar, yüksekliği ayarlanabilen bir disk üzerinde altı, yedi, sekiz veya oniki mum taşıyabilecek kapasitededirler. "*Polycandela*" ise genellikle yağ kandillerini taşıyan bir araçtır. Kandille birlikte, mum taşıyan *polycandela*lar da vardır. Kilise kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Bizans Dönemi kiliselerinde, yoğun olarak, disk şekilli *polycandela* kullanılmaktadır[56]. Constantinopolis'de Hagia Sophia'da biri disk, diğeri haç şekilli iki *candelabrum*un varlığından bahsedilmektedir[57]. Bunların benzerleri Kumluca Definesi'nde bulunmuştur (Resim 46).

V. Lykhnoukhoi

Homeros, Alkinoos'un sarayını anlatırken, "*Heykeller dikilmişti güzel ayaklıklar üstüne, yanan çırağlar tutuyordu ellerinde altından delikanlılar, konaktaki şölenleri aydınlatmak için geceleri*" dizelerini kullanır[58]. Böylece, meşale veya mum taşıyan heykellerin- Lykhnouhoi' un gece düzenlenen symposionlarda, etrafı aydınlatmak için, Homeros zamanından beri kullanıldıkları anlaşılır.

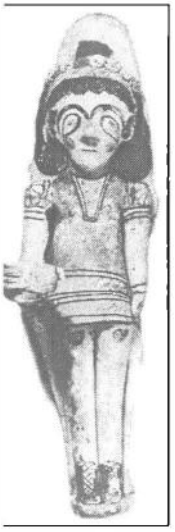
---

55 Bouras 1982, s. 480.

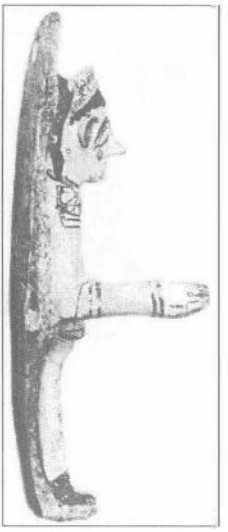
56 Bouras 1982, s. 480.

57 Bouras 1982, s. 480.

58 Hom. Od. VII, 100.

Resim 47a

Resim 47b

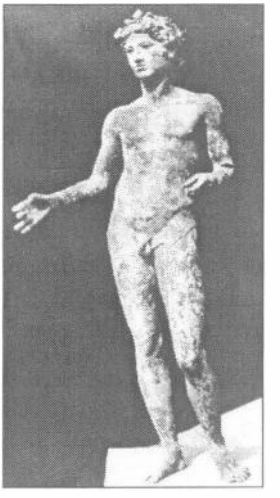
Resim 47c

Arkaik Dönem'ee ait, British Museum'daki meşale taşıyan kadın heykeli, belki de ilk lykhnoukhoi örneklerinden biridir. Bu, elinde meşale veya mum taşımak için bir açıklık bulunan, yaklaşık 40 cm. yüksekliğinde, olasılıkla bir tanrıçayı betimleyen pişmiş topraktan yapılmış bir heykelciktir[59] (Resim 47 a-c).

Athenaios, Karanos'un düğününü şöyle anlatır: *"Şölen devam ederken, mekanı çevreleyen beyaz ibrişimden perdeler çekiliyordu. Bunlar çekilince duvarlar gizli bir mekanizma ile açılıyorlardı ve meşaleler görünüyordu. Birçok figür vardı. Pan, Hermes, genç figürler ve meşaleleri gümüşten ellerinde tutuyorlardı"*[60].

M.Ö. 1. yy. da Pompei evlerini süsleyen çoğu heykel birer *lykhnouhoi* idi. Figürlerin avuçlarındaki boşluk ve ellerin duruş şekli, Pompei'de Via dell Abundanza'da bir evin atriumunda bulunmuş heykelde de görüldüğü gibi (Resim 48), bir kandil veya meşaleyi taşıdıklarını düşündürmektedir.

Bu heykeller, evlerin bahçelerinde, yüksek kaideler üzerinde dururdu. Zengin evleri için pahalı ve önemli bir dekoratif unsurun,

Resim 48

59 Bailey 1975, s.218, res.94.

60 Athen. IV, 130 a.

ayrıca sanatsal zevkin bir göstergesiydi. Bu heykellerle sadece *tricliniumun* (Yemek odası) tamamını aydınlatmak amacı güdülmüyordu, heykelin güzelliği, ışık ve gölge oyunlarıyla göz zevkine de hitab ediyordu. Böylece konuklara daha hoş bir şölen sunulmasına yarıyordu.

VI. Laterna

M.Ö. 8. yy. da ortaya çıktıkları düşünülen ve günümüzün fenerleri ile bağdaştırabileceğimiz *laterna*lar için, antik çağda kullanılmış birçok terim vardır: *"Laterna"*, *"Lanterna"*, *"Lampter"*, *"Lykhounos"*, *"Phanos"*, *"Hypnos"* gibi[61]. Latince *Lanterna*, Grekçe *Lampter* kelimeleri ağırlık taşır. Bizans Döneminde ise *"Phanaria"* denmektedir. *"Laternarius"* hem *laterna* yapımcısı, hem de *laterna*yı taşıyan kişi için kullanılan bir terimdir. Romalıların *laterna*yı, Yunanlılar aracılığıyla öğrendikleri bilinmektedir.

İçine konulan kandili veya mumu, yağmurdan ve rüzgârdan korumak amacıyla yapılan *laterna*ların pencereleri için kullanılan malzeme, başlangıçta boynuzdu. Bununla malzemenin ısıya ve rutubete karşı dirençli olması amaçlanıyordu. Zamanla parşömen (*Derma*), gerilmiş idrar torbası (*Versica*) ve yağlı ketenbezinden yararlanıldı. M.S. 7. yy. dan sonra ise cam pencereler ortaya çıktı.

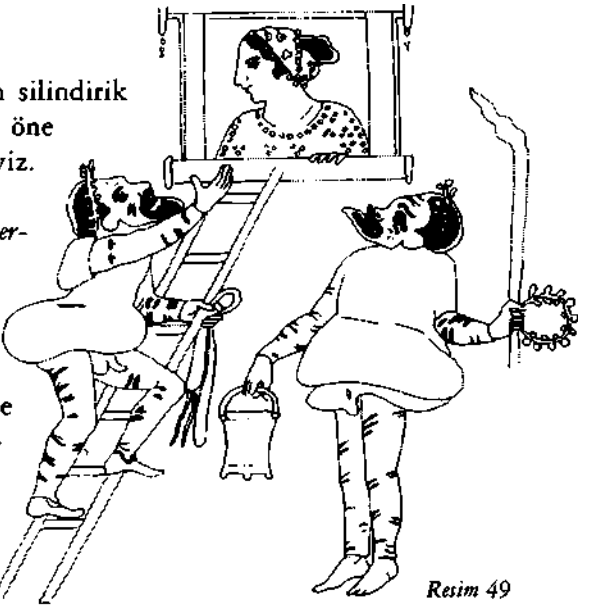
*Laterna*lar, Güney İtalya vazolarından anlaşıldığı kadarıyla, Hellenistik Dönem öncesinde form olarak, bir kovaya benziyorlardı. Bunlar, yukarıdan aşağıya doğru daralan ve altta küçük ayakları, üstte büyük kulpları olan eşyalardı[62] (Resim 49, 50).

Arkaik Dönemden Hellenistik Dönem'e dek konik şekilli *laterna*lar kullanılırken (Resim 51), Roma İmparatorluk

---

61 Forbes 1958, s. 164.

62 Loeschcke 1909, s. 375.

Resim 49

Dönemi'nden itibaren silindirik formlu *laterna*ların öne geçtiğini görmekteyiz. Geç dönemlerde ise bronzdan yapılmış *laterna*lar ortaya çıkar ve bunlar, bronz bir kaide üzerine, bronz çubuklarla bağlanmış bir gövde kısmından oluşur. İnce kemik plaka, alt ve üst kısım arasında bağlantı sağlar. Alt kısmın ortasında, ayrıca eklenmiş, silindirik bir yakma yeri bulunmaktadır. Yağ deposu işlevi gören bu bölümde, bir fitil ve fitil taşıyıcısı vardır (Resim 52a-b). Erken Roma Dönemi'nde *laterna yapımcıları*- **Lanternarius**' a ait mezar taşlarının yoğun olarak görülmesi sebebiyle, *laterna* yapımında artış olduğu düşünülmektedir.

Resim 51

*Laterna*ların Bizans Döneminde de kullanıldığı bilinmektedir. *Phanaria*'nın, açık yerlerde ve törenlerde kullanıldığı ve bu nedenle daha gösterişli malzemeden yapıldığı ileri sürülmüştür[63].

Resim 50

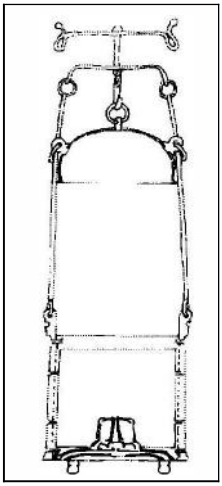
Kapalı mekanlarda *laterna*lar üç zincir yardımıyla tavana asılırdı[64].

---

63 Bouras 1982, s. 480.

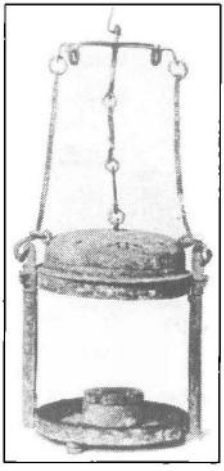
64 Radt 1986, s. 43

Laterna yaygın olarak, caddelerde de kullanılırdı. Caddeler, tamamen aydınlatılmadan önce, geceleri yolculuk edenler, yollarını kendileri aydınlatmak zorundaydılar. *Laterna* içinde kandil taşıyarak, efendisinin yolunu aydınlatan köle çocuk betimleri, gerek vazo resimlerinde, gerekse pişmiş toprak figürinlerde görülmektedir (Resim 53). Cadde aydınlatmasının yaygınlaştığı dönemlerde ise *laterna*lar, dükkanların kapılarına asılıyordu.

Resim 52a

*Laterna*nın farklı bir kullanımı da gemilerde görülmektedir. Gemilerin burun veya kıç taraflarında yer alan *laterna*lar, geceleyin aydınlatmanın yanı sıra haberleşme için de kullanılmış olmalıdır.

Resim 52b

*Laterna*ların gelişmiş formu, deniz fenerleridir. "*Phos*-Işık" ve "*Orasis*-Görmek" kelimelerinden türemiş olan "*Pharos*-Fener", liman aydınlatmasında kullanılmıştır. Aleksandria'nın Pharos'u bilinen en eski örnektir. Rhodos, Ravenna, Brindisium ve Laodikeia'da fenerlerin varlığı, bu kentlere ait sikkeler üzerindeki betimlerden anlaşılmaktadır[65].

Resim 53

65 Forbes 1958, s. 182.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Athen. Athenaeus, Deipnosophistae, ed. T. E. Page, Loeb Classical Library, Londra, 1957.

Amm. Ammianus Marcellinus, I, ed. T. E. Page, Loeb Classical Library, Londra, 1963.

Hdt. Herodotos, Herodot Tarihi, çev. M. Ökmen, İstanbul, 1973.

Hom.İl. Homeros, İlyada, çev. A. Erhat - A. Kadir, İstanbul, 1975.

Hom.Od. Homeros, Odysseia, çev. A. Erhat - A. Kadir, İstanbul, 1970.

Lucr. Lucretius, De Rerum Natura, ed. T. E. Page, Loeb Classical Library, Londra, 1931.

Martial. Martialis, Epigrams, II, ed. T. E. Page, Loeb Classical Library, Londra, 1961.

Paus. Pausanias, Descriptio Graeciae, ed. T.E. Page, Loeb Classical Library, Londra, 1964-66.

Plin. nat. Plinius, Naturalis Historia, ed. T. E. Page, Loeb Classical Library, Londra, 1960.

Thuc. Thuckydides, History of the Peloponnesian War, ed. T. E. Page, Loeb Classical Library, Londra, 1965.

Modern Kaynaklar

BAILEY 1963 BAILEY,D. M. Greek and Roman Pottery Lamps, Londra, 1963.

BAILEY 1975 BAILEY,D. M. A Catalogue of the Lamps in the British Museum, Londra, 1975.

BAILEY 1987 BAILEY,D. M. "The Roman Terracotta Lamp Industry. Another View About Exports", Les Lampes de Terrecuite, Maison de l'Orient, 1987, 59-63.

BOURAS 1982 BOURAS,L. "Byzantine Lighting Devices", JbÖByz, 32, 1982, 479-491.

BRONEER 1930 BRONEER,O. Terracotta Lamps, Corinth, IV, II, Atina, 1930.

DAY 1942 DAY, F.E. "Islamic and Christian Lamps", Berytus 7, 1942, 65-80.

ERIM-REYNOLDS 1973 ERİM,K.-REYNOLDS, J. "The Aphrodisias Copy of Diocletian's Edict on Maximum Prices", JRS 63, 1973, 99-110.

FORBES 1958 FORBES, R.J. Studies in Ancient Technology VI, Leiden, 1958.

GUHL, KOHNER 1961 GUHL, E.-KONER,W. The Greeks and Romans. Their Life and Customs, Londra, 1961.

HARRIS 1980 HARRIS,W.V. "Roman Terracotta Lamps. The Organisation of an Industry", JRS, 70, 1980, 126-146.

HELD 1990 HELD,W. "Künstliche Beleuchtung und Architectur", Schriften des Seminars für Klassische Archaeologie der Freien Universitat Berlin, Tübingen, 1990.

HUG 1927 HUG,A. "Lucerna" Pauly-Wissowa, Real-Encyclopedie 13, 2, 1927, 1566-1613.

KASSAB-TEZGÖR, SEZER 1995 KASSAB-TEZGÖR,D.-SEZER,T. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu, 1, İstanbul, 1995.

KAZHDAN 1992 The Oxford Dictionary of Byzantium, ed. A.P. Kazhdan, Oxford, 1992.

KINAL 1960 KINAL, F. "Kaunos Adak Lambaları", Belleten, XXXIII/130, 1960,151-159.

LOESCHCKE 1909 LOESCHCKE,S. Antike Laternen und Lichthauschen, Berlin, 1909.

MENZEL 1969 MENZEL, H. Antike Lampen in Römisch Germanischen Zentralmuseum zu Mainz, Mainz, 1969.

NEUBURGER 1977 NEUBURGER,A. Die Technic des Altertums, Leipzig, 1977.

RADT1986 RADT,W. " Lampen und Beleuchtung in der Antike ", AW 17/1, 1986, 40-58.

RUTKOWSKİ 1979 RUTKOWSKİ,B. "Griechiche Kandelaber" JdI 94, 1979, 174-222.

SHIER 1978 SHIER,L.A. Terracotta Lamps from Karanis, Mısır, 1978.

SUSSMAN 1972 SUSSMAN,V. Ornamented Jewish Oil-Lamps, İsrail, 1972.